

B49789

Зана, III. Ст. Сієрорько, проф.

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

Д. БАЛИКА

РЕКОМЕНДАЦІЙНА Й КРИТИЧНА
БІБЛІОГРАФІЯ

Рк 274997727

ПАРЛАМЕНТОВСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

У КИЇВІ
З друкарні Всеукраїнської Академії Наук
1928

ФС 2755
Б20

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
БІБЛІОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

Д. БАЛИКА

РЕКОМЕНДАЦІЙНА Й КРИТИЧНА
БІБЛІОГРАФІЯ

У Києві—1929

Бібліографічний опис та шифри для бібліотечних каталогів на цю книгу вміщено в „Літопису Українського Друку“ та „Картковому репертуарі“ Української Книжкової Палати.

Дозволяється випустити в світ.
За Неодмінного Секретаря Академії Наук, акад. *К. Воблий*.

Окрема відбитка з Збірника праць Бібліографічної комісії, т. I.

Київський Окрліт № 232. 1928.
Зам. № 1290—250 прим.

РЕКОМЕНДАЦІЙНА Й КРИТИЧНА БІБЛІОГРАФІЯ.¹

1. Становище рекомендаційної й критичної бібліографії.

Рекомендаційна й критична бібліографія стоїть тепер на дуже помітному місці не тільки в СРСР, але й за кордоном. На сторінках європейської й американської преси в царині рекомендаційної бібліографії лави бібліографів і рецензентів поповнюють такі наукові авторитети, як Д. М. Кейнс, проф. Карл Ланге та інші. Основне завдання бібліографічних розділів усіх цих газет і журналів, як каже „Neue Züricher Zeitung“, є „об'єктивно висвітлити наукову, художню, естетичну цінність тієї або іншої книги“. Інший орган радикальної буржуазії „New Masses“ (серпень 1926 р.) з того-ж-таки приводу пише: „Рецензент не повинен своїм думкам про книгу надавати тону й кольору свого політичного мислення“. Орган німецьких с.-д. „Vorwärts“ в одному з жовтневих чисел 1927 р. вважає за „свій обов'язок застерегти читачів-робітників від надмірного суб'єктивізму й тенденційности, якими насичено книги комуністів, що дають далеко не об'єктивне, в корені неправдиве освітлення й оцінку фактів та подій“. Нарешті, „Messager de France“ гадає, що рецензент повинен стояти по-над особистими інтересами, розладням клас, партійними рамцями... Одне слово, на думку всіх цих газет і журналів, рецензент, „істота, що об'єктивно мислить“, підходить до питань наукової й літературної творчости з мірилом абстрактної справедливости.²

В оцій розвідці ми намагатимемося розглянути питання про „об'єктивність“ і „суб'єктивність“ рецензій та критичної й рекомендаційної бібліографії взагалі, а також визначити місце рекомендаційної й критичної бібліографії в системі бібліографічного знання та дати вказівки що-до організації цих видів бібліографії на Україні.

Яке становище посідає рекомендаційна й критична бібліографія в СРСР? Особливо великої соціальної й культурної ваги та відповідальности революція надала бібліографії рекомендаційній. Притягаючи до державного будівництва широкі маси й проголосивши на числен-

¹ Деякі розділи цієї статті ми вже були видрукували в „Бібліотечному Збірнику“ В. Б. У. ч. 3. (1927 р.). Тут вони подані в іншому вигляді.

² Див. статтю Л. Віленського. По столбцам зарубежных рецензий. Коммунистическое Просвещение. 1928. № 2—3 (38--39).

них бібліотечних та бібліографічних з'їздах гасло: „наука в маси“, революція не могла не поставити питання про життєву роль бібліографії та практичну її вагу. Великого значіння надається оцінці книг і групуванню їх за якимись ознаками в списки. За характерну особливість рекомендаційних списків у пореволюційні роки треба визнати їх вплив на продукцію видавництв, на редакційні плани видавництв.

Планування книжкової продукції в залежності від критичної й рекомендаційної бібліографії покладає на сучасних бібліографів величезну відповідальність. В СРСР, де плановості й питанням організації приділено багато уваги, бібліограф повинен стояти на відповідній висоті.

По-над усяким сумнівом стоїть також практична вага різних списків і покажчиків для безпосередньої праці. За наукову організацію праці говорять у всіх ділянках державного, громадського й індивідуального життя. Бібліографія — один з найважливіших засобів до наукової організації всякої праці. — Широкі маси практичних робітників, надто в таких галузях, як сільське господарство, промисловість, техніка, торгівля, щоб уникнути помилок, повинні озброїтися в знання та мати ключ до цього знання — бібліографію. Як каже Книжник Ів.,¹ рекомендаційна та критична бібліографія допоможе їм здати собі справу з того, що кожному є потрібне, з найменшою витратою сил і часу, „бо вона подає не самий лиш перелік назв книг і статтів з даного питання, а й містить їх у певному порядку й допомагає вибрати праці кращі та найпридатніші для даного читача“.

Перше ніж щось читати з якого-небудь питання, потрібна довідка з його бібліографії. Систематичне розміщення матеріалів навіть у звичайному бібліографічному спискові, вже допомагає наперед орієнтуватися в питанні, дає вже змогу розмістити наші з цього питання знання в їх логічному звязку й залежності, вже наводить на такі мислі, які без обізнання з систематичним списком книг з даного питання і не спали-б на думку. Коли в бібліографії з якогось питання дано не тільки можливо повний систематичний список самих заголовків книг і статтів, але знаходимо й критичну їх оцінку, з короткою анотацією сполучену, тоді це заощаджує дослідникові даного питання багато часу витрачаного на розшуки, відразу подаючи йому праці в даній галузі знання найцінніші.

Питання про істотні й неістотні частини бібліографічного опису, питання, як бібліографічний запис формулювати, як доцільно все його частини добрати й розмістити, повстає само собою, скоро мають на увазі практичну вагу бібліографічних праць. Від того, чи

¹ Книжник Ів. Библиография и НОТ (Об использовании библиографии для индустриализации). Печать и Революция. Гиз. М. 1928. Книга IV. Стр. 139—147, цитоване на стор. 139—140.

правильно ці питання розв'язано, залежить більша або менша користь, дійсне використання покажчиків.

Намагання розкрити книгу в бібліографічному описові якомога повніше, подати дійсний її зміст, ідеологічну суть спонукало навіть Книжкові Палати запровадити анотації для тих книг, що в своєму заголовкові свого змісту не розкривають. Навіть такий невеличкий в описові книги додаток значно збагачує суму знання про зміст книг та про змогу їх використати. „Дальший крок — це вже критична оцінка видань, додавання до характеристики книги більш або менш категоричних присудів, як написано дану книгу з погляду поставлених в автора питань, тоб-то чи відповідає твір темі (чи правдиві факти, чи все сказано) й соціальному призначенню (чи такий як слід його виклад, чи можна його використати для певної мети, чи придатний він для даного читача)“.¹

Нарешті, добір істотно-важливого з загальної маси належних до даної спеціальності книг, вилучення „вибраних“ книг, добірної літератури — повинно завершити шлях ознайомлення читача з книжковою масою, шлях визволення з книжкового потоку — потоки тієї літератури, яка, на думку автора бібліографічного списку або покажчика, відповідає тим або іншим цілям і завдовольняє раціональні вимоги, їй поставлені.

Окрім планування книжкової продукції від видавництва, що чималою мірою залежить і від критичної та рекомендаційної бібліографії, окрім „практичної“ ваги списків і покажчиків для безпосередньої праці практиків, треба особливо відзначити й підкреслити використання бібліографічних списків і покажчиків: 1) у бібліотеках, 2) в справі організації викладів певної дисципліни по наших шкільних закладах і 3) в справі додаткової (vocational education) та поширénної (extension work) освіти, знаних у нас ще під назвою освіти „позаочної“ та „самоосвіти“.

Зробити освіту „заразливою“ визначає в Америці складати найрізноманітніші програми домашнього читання так, щоб не тільки дати читачеві відомості про потрібні йому книги, а й усім зовнішнім виглядом та формою заохочувати до читання.

Давню форму довгих реєстрів і списків, що стомлюють читача своїм миготінням і розпливаються перед його очима, американська практика давно вже відкинула; замість них видаються невеличкі гарно зброшуровані книжечки з окремих дисциплін, завбільшки 24—48 друкованих сторінок. Складають ці книжки фахівці й додають до них передмови, де знайомлять читача з основними проблемами

¹ Годкевич, М. Организация библиографической работы на Украине, в збірнику „Библиография в СССР и Книжные Палаты“ [Харьков]. 1928. стр. 85—137, цитується стор. 111.

даної галузи знання. Далі йде сама програма, що містить у собі не більше, ніж 8—10 назов книжок, які є в кожній пересічній бібліотеці. Назви містяться в такому порядку, в якому їх треба читати; на кожну книгу дається докладна рецензія й педагогічна анотація, що послідовно веде від одної книги до другої. — Програми складаються як із загально-освітніх, так і з професіональних дисциплін. Є відмінні програми для читачів, різно підготованих. Коли додаткова освіта веде до того, щоб кожен міг обрати собі певну спеціальність, то система поширення навпаки відіграє роль не вузької спеціалізації, а поширення знань. З кожним роком усе далі й далі переводиться принцип, згідно з яким учень здобуває освіту, не одвідуючи курси, а проробляючи матеріал у своєму побутовому оточенні. Метода так званих домашніх проєктів робиться методом навчання і в тій або іншій формі самоосвіти.

В СРСР II Всесоюзна Нарада в справі самоосвіти (січень 1927) та III Нарада (19—22 квітня 1928 року) особливу увагу віддавали освіті виробничій і загальній, тоб-то тим самим одмінам самоосвітньої роботи, що є й за кордоном. Роль критичної й рекомендаційної бібліографії незмірно зростає тому, що складання програм, списків, анотованих покажчиків, рецензій на книжки є основа цілої самоосвітньої практики.

В справі наукової організації викладів будь-якої дисципліни в наших шкільних закладах бібліографії починають надавати ваги, на яку вона заслуговує. Вже в середній школі учні привчаються використовувати популярні бібліографічні довідники для вибору книг, готуючись до доповіді на якусь тему з курсу або в зв'язку з річницею чи політичною кампанією. У вищій школі в курсі того або іншого викладача даються критичні огляди літератури з його спеціальности; в підручниках містяться вказівки або на джерела або на літературу, для самостійного читання студентів рекомендовану; праця дипломантів, аспірантів цілком залежить від вдало чи невдало складених списків літератури з того питання, яке вони вивчають. Раціональна чи недоладна постава рекомендаційної й критичної бібліографії наперед вирішує — добра або невдала буде праця нашої школи, надто вищої. Бібліотеки, використання в них літератури з метою педагогічного керівництва читачем — безумовно вимагають старанно складених, в одному напрямі додержаних рекомендаційних покажчиків і критичних оглядів.

Велике значіння має ще й по змозі негайне ознайомлення робітників усякого виду праці з книжними новинками. В газетах і журналах звичайно переводиться бібліографія біжучої літератури, даються рецензії на нові книги, коротко переказується їх зміст. Добра постава критичної бібліографії книжних новин у газетах і журналах безперечно виправдає себе; критично-бібліографічні розділи треба визнати за розділи великої ваги.

Така мета й роля рекомендаційної та критичної бібліографії. Що-ж ми спостерегаємо в бібліографічному й бібліотечному житті?

Складаючи безліч найрізноманітніших рекомендаційних списків, списків не тільки інформаційного характеру (тоб-то нової літератури з окремих питань), не тільки списків книг, що висвітлюють ту або іншу календарну дату, але й критичні огляди літератури з різних галузей знання і рекомендаційні покажчики для самоосвіти, для навчальної праці студентів, для аспірантів, для науково-дослідчої роботи, — бібліографи й бібліотекарі СРСР ні знання правил та норм, ні плановості в своїй роботі досі не виявили. Кожен автор працював коло чого хотів і як хотів. Недбалість і кустарництво — основні, невіднятні ознаки цього виду бібліографії.

Соціальне й культурне значіння рекомендаційної, критичної бібліографії, як ми бачимо, зростає, відповідальність кожного списку, кожної рецензії велика, попит на рекомендаційну та критичну бібліографію з боку і масового читача, і фахівця, і видавництва збільшується, але жадної з тем рекомендаційної й критичної бібліографії ми не розглядали глибоко ні в нашій теоретичній літературі (з теорії й методології бібліографії), ні в доповідях на з'їздах або в бібліологічних товариствах.

Ми обминаємо спроби Л. Троповського на II Всеросійському Бібліографічному З'їзді (1926 року в Москві) поставити „Проблеми рекомендательной библиографии“, поминаємо й поодинокі спроби Фоміна А. Г., Жука І. П., автора цих рядків, Боровського А. А. з'ясувати питання про анотації, про соціальне призначення книг про точну термінологію, точну назву для найважливіших читацьких груп (коли в рецензії, в анотаціях, у критичній замітці треба зазначити, для кого книга буде придатна). На першому пленумі Бібліографічної Комісії У.А.Н. (1927 року в Києві) нам пощастило зробити доповідь: „Організаційні питання рекомендаційної бібліографії на Україні“. Усе це краплі в морі. В морі практичної роботи, яку й поодинокі бібліографи й установи (Головполітосвіта, Політичне Управління Р. С. Ч. А., бібліотеки, видавництва) проробили... Тут потонуло багато окремих, випадкових, часто дуже цінних думок. Ніхто всіх цих поглядів не об'єднав і на обміркування не поставив.

Коли так стоїть справа з теорією й методологією, то чи не щасливіше переводиться воно в бібліографічній практиці?

Політично-агітаційні й самоосвітні покажчики, „червоні календарі“, метелики, газетні оголошення, списки, плакати, різноманітні програми читання, так само бібліотечні каталоги й бібліографічні підсобники для комплектування бібліотек — усім відомі. Це в масовій політично-освітній роботі. Побіч них видавництва випускають і відомчі списки літератури, і критичні огляди літератури та дбають про рецензії на книги. Одночасно в наукових бібліотеках, у наукових журналах,

у виданнях різних науково-дослідчих катедр, комісій, у підручниках для вищих шкіл, у щоденному житті кабінетів-лабораторій (що розвинулися при Далтон-плані), в консультативно-бібліографічних бюрох, — теж друкуються списки рекомендованих наукових книг, даються інформаційні списки й огляди найціннішої чужомовної літератури, критичні огляди книг із різних галузей знання, реферати, то-що. Здебільша подібна рекомендаційна й критична бібліографія буває позбавлена ідеологічно додержаного напрямку часто в одному й тому самому органі преси. Усе це діється за браком цілком авторитетної й компетентної редакції бібліографічних розділів у літературних та громадських журналах і газетах. Ів. Книжник у статті „Библиография и НОТ“ цілком слушно відзначає хиби бібліографічних списків, що їх склали навіть фахівці-наукові робітники.

„Найчастіше бібліографічні праці з якого-небудь питання дають самий лиш перелік заголовків книг в абетковому порядку, що може завдовольнити хіба тільки фахівця або видавця, який має потребу в довідці, чи існує та або инша книга. Але й ті бібліографічні довідники, де книги розміщено не тільки в абетковому, ба й у систематичному порядку, дають так само небагато, бо систематики в них здебільша не додержано. Тільки дуже нечасто трапляються в нас бібліографічні праці, де окрім добре посистематизованого списку книг і статтів, подано ще й короткий зміст та рецензії на них, оцінку їх і ступінь доступності для читачів, різно підготованих... В окремих випадках ми маємо... бібліографію, що склали фахівці, як додаток до своїх власних книг з якого-небудь питання. Тут найчастіше даються огляди наявної літератури, що зливаються з історією та критикою її, і огляди ці мають високу цінність, але, на жаль, бібліографічний опис у них переведено невміло через бібліографічно-технічну малописьменність наших наукових робітників...“

Недодержаність і бібліографічні помилки в підручниках для вищих шкіл, у наукових журналах і в різних тематичних покажчиках, надто в покажчиках літератури, що їх склали вчені фахівці для аспірантів та студентів або зазначили в своїх працях, як „джерела“, бувають надзвичайно разючі.

Що-до рецензій, то стало звичайним явищем їх запізнення, брак плану, випадковий характер, непотрібна, шкідлива різноманітність у тих спеціальних журналах, що від них можна було-б сподіватися не розкиданости, а повноти.

Рекомендаційна й критична бібліографія, в своїй неначеб-то різноманітності й різнохарактерності, незалежно від того, хто її складає—політично-освітні чи наукові установи, бібліографи й бібліотекарі чи вчені, в тій або иншій ділянці знання фахівці,—по суті скрізь відзначається анархічністю, неоформленістю й методологічною недодержаністю, недодержаністю навіть з погляду бібліографії елементарної, реєстраційної.

Мету й значіння рекомендаційної, критичної бібліографії ми вважаємо за корисне протиставити теперішній практиці. Сучасний і бібліограф і фахівець повинні собі цілком усвідомити, що не всякий опис книги є бібліографія; що питання про істотні й неістотні частини бібліографічного опису повстає само собою, коли мають на увазі практичну вагу бібліографічних праць, хочуть більше або менше розкрити зміст книги, зазначити, чим вона корисна та як її написано з погляду тих питань, що їх поставив автор. Сучасний і бібліограф і фахівець учений повинен знати, як абеткову істину, що не всяка критична замітка є оцінка; що критика бібліографічна багато чим відрізняється від критики історично-літературної; що бібліографічна критика має декілька одмін; що не всяка оцінка буде об'єктивна, компетентна, повна й правильно оформлена, не кожна відповідатиме тій групі читачів, для якої призначається покажчик. Не всяку „анотацію“ можна навіть назвати анотацією. Бібліографія Америки не тільки намітила, а й розробила п'ять відмін анотацій, обминаючи вже рецензії й оцінку взагалі.

Питання про рецензії (про спосіб викладу й присутні відміни їх від критики історично-літературної), про характер і позначні прикмети анотацій, про соціальне призначення—в нашій українській і союзній дійсності повстають сами собою. Доки їх не буде розв'язано не тільки для бібліографа масових політично-освітніх, профспілчанських, військових, а й особливо для вчених бібліографів і вчених фахівців, взагалі для всіх тих, хто не тільки складає інформаційні списки, а й провадить науково-дослідчу працю, доти не буде справжньої рекомендаційної й критичної бібліографії, будуть тільки випадкові списки, „вибраність“ і „критичність“ яких надто сумнівні.

Покликуючись учені фахівці на так звану „спеціальну“ „наукову“ бібліографію, труднощів не розв'язують; систематична, спеціальна бібліографія може бути й описова, реєстраційна, може бути й критична. Кожного разу, коли мова мовиться за оцінку книги, за списки вибраної літератури, за реферати тих або інших чужоземних праць, за огляди, то-що, ми неодмінно натрапляємо не на проблеми реєстрації, елементарного опису для реєстрації, а на проблеми рекомендації, оцінки, критики, на проблеми бібліографії рекомендаційної, критичної. Надто складні вони, ці проблеми, і розв'язати їх треба негайно. На цілий зріст зараз-же стають перед нами і види анотацій, і питання про характер рецензій, і проблема соціального призначення і взагалі найскладніші проблеми об'єктивності, компетенції, класифікації матеріялу, оформлення й т. и. й т. и.

Хибна думка, буцім-то рекомендаційна та критична бібліографія є компетенція бібліотекарів масових бібліотек, розбивається відразу від першого дотику до реальної дійсності. Коли питання формального опису книг протягом цілих століть живили бібліографову думку, а бібліотекареві дано було думати тільки про каталогізацію, то тим більше вченому бібліографові й ученим фахівцям

личить розробляти найскладніші нові питання про істотні й неістотні частини бібліографічного запису, подумати про те, як розкрити суть книги, справжній її зміст, ідеологічну суть і призначення. Який додаток до опису книг збагачує суму знання про зміст книг? Який додаток до давнього бібліографічного запису допомагає краще просунути й використати книгу?

Не менше важливо взяти на увагу і інші міркування.

Складачам масових політично-освітніх покажчиків треба дати апробований книжковий матеріал; апробація — компетенція фахівця; бібліотекарі, педагоги, видавці вимагають від ученого бібліографа й фахівця справжньої, глибокої рецензії, повної, де зазначено було-б усі особливості „книги“, подано короткий зміст, показано її одзнаки, характер, цінність (або нецінність) з наукового погляду, а так само соціальне призначення. Тим-же-таки робітникам потрібні списки рекомендованих книг, списки так званої „вибраної“ літератури; потрібні їм так само й повні списки з умовними позначеннями; потрібні і огляди, і покажчики, і зведення рецензій, то-що.

Кожній з цих бібліографічних форм потрібні спеціальні методичні й технічні вказівки та способи, способи й правила; вони часто складненькі й вимагають, щоб їх негайно розв'язати та унормувати.

Висновки напрошуються сами: і вченому бібліографові, і кожному фахівцеві, що рекомендує літературу в своїх працях і в своїй педагогічній праці, редакторів літературних, громадсько-популярних і наукових журналів — усім треба знати правила й методологію рекомендаційної, критичної бібліографії. Час уже вченим бібліографам розпочати систематичну розробку цих норм, бо до наших днів багато зроблено для бібліографії реєстраційної, описової, але сливе нічого, в кожному разі дуже мало теоретична думка працювала для бібліографії рекомендаційної та критичної.

Коли деякі журнали в минулому (наприклад „Записки Наукового Товариства імени Т. Шевченка“ у Львові) цікаво ставили розділ критичної бібліографії, коли наукові медичні журнали УСРР та цілого СРСР більш або менш доладу дають і реферати, і огляди, і списки рекомендованих лікарям книг, то в більшості журналів, у виданнях різних науково-дослідчих катедр, комісій, у підручниках для вищих шкіл, у працях окремих авторів — методологічних і технічних питань у царині рекомендаційної, критичної бібліографії ще не розв'язано.

Який-же шлях показують кращі журнали, який технічний багаж уже має рекомендаційна, критична бібліографія?

Це той шлях, на якому 1) розв'язуються так звані основні, принципові проблеми рекомендаційної й критичної бібліографії, 2) вивчаються окремі форми рекомендаційної й критичної бібліографії. Без цього критичну бібліографію не можна планово поставити й поліпшити.

Вивчаючи наявні форми й технічні способи, що їх має в своєму розпорядженні рекомендаційна й критична бібліографія, доводиться розв'язувати питання: що таке анотація та які відміни анотацій за даних умов прийняті? Що таке бібліографічний огляд? типи оглядів? реферат? покажчик? Що значить групувати матеріал за соціальним призначенням? Як пишеться та з яких частин складається рецензія? Які типи рекомендаційних покажчиків найдоцільніші для різних бібліотек? і т. и. і т. и.

Розв'язуючи основні, принципові проблеми рекомендаційної й критичної бібліографії, говоримо не про форми, а про загальні питання, які перед бібліографами повстають і на які вони повинні звернути увагу, щоб краще бібліографувати. Методологія й методика рекомендаційної та критичної бібліографії повинні з'ясувати, що таке рекомендаційна й що таке критична бібліографія, яке місце посідають вони в загальній системі бібліографічного знання, що таке „критика“ в бібліографії, якими повинні бути оцінка, критичні уваги, як дійти кращої оцінки, тоб-то уточнюють питання про „критику“, про „оцінку“, й „рекомендацію“ в бібліографії та одночасно показують ті способи, що в результаті приводять до кращого списку, до ліпшої рецензії, до кращої, планової й додержаної рекомендації.

Спробуймо-ж, ідучи за цим планом, спочатку точніше визначити сами поняття „рекомендаційна“ та „критична“ бібліографія й зазначимо, яке місце ця одміна бібліографії посідає в загальній системі бібліографічного знання.

2. Місце рекомендаційної та критичної бібліографії в системі бібліографічного знання.

Н. А. Рубакин у передмові до 1-го тому „Среди книг“ відрізняє 4 види бібліографії: бібліографію каталожну, що реєструє всякі друковані твори та класифікує їх, незалежно від оцінки їх змісту. Сюди належать списки всіх, що виходять, книг, каталоги книгарень, почасти бібліотек, видавництв, покажчики статтів, надрукованих у різних журналах, то-що. Для цього виду бібліографії—цікава кожна книга, незалежно від її цінності, книга взагалі, як така. Далі—бібліографія рекомендаційна—покажчики книг, особливо рекомендованих до читання, підсобників для самоосвіти, програми домашнього читання, то-що. Для цього виду бібліографії має інтерес і вагу не книга взагалі, а тільки та, яку вважають за найкращу, тоб-то така, що найбільше відповідає тим вимогам, що їй поставили складачі подібних рекомендаційних каталогів. Третій вид—бібліографія історична або еволюційна, що розгортає, так-би мовити, хронологічну картину—еволюцію науковс-філософських та літературно-громадських течій, напрямів, еволюцію загальну або окремих питань, еволюцію книжкових скарбів у цілому або окремих галузів. Цей вид бібліографії цікавить не книга взагалі, і навіть не краща книга,

а саме та, що зробила найбільший вплив у житті й розвитку людства, в розвитку культури в її головніших напрямках, у боротьбі думок та ідей. Еволюція та боротьба ідей, теорій; кожного автора розглядають залежно від того історичного моменту, коли він народився й жив. Четвертий вид бібліографії — бібліографія психологічна, що розглядає й вивчає психологію книги, проблеми творчості, питання про вплив книги на читачів, залежність книги від психологічного типу її автора. Психологічна бібліографія класифікує книги в кожному відділі за їх психічними типами, за колами читачів, то-що.

Тепер навряд чи можна погодитися з схемою класифікації бібліографії, що її р. 1911-го дав Рубакин, але основи класифікації якими керувався Рубакин, є надзвичайно важливі й плідотворчі. Рубакин усю увагу переніс на методологію, на методи складання бібліографічних показників характер бібліографічної праці визначає в нього поділ бібліографії на види, а новий підхід до бібліографії з цього погляду так само є цінний і важливий, як і інші способи поділу, в різних підручниках і працях поширені.

Рубакин називає бібліографію: 1) вичерпну, реєстраційну (за термінологією Рубакина каталожну), 2) рекомендаційну, 3) історичну й 4) за соціальним призначенням, за колами читачів (за його термінологією: „психологічну“), але не говорить за тою бібліографію, біобібліографію, хронобібліографію, взагалі за бібліографію спеціальну, або за бібліографію місцеву, національну, міжнародну, чи за показники книг, брошур, листівок і т. и., і т. и., бо класифікація бібліографії „за предметами“, або „за місцем“, або за формальними ознаками — усім відома й не така цікава та важка, як класифікація за характером самих показників, за методою, за якою різні показники складають, керуючись ознаками, встановленими в наслідок справжнього вивчення всіх процесів, що в їх супроводі йде розшукування, добір та групування книжкового матеріалу.

Міжнародний Бібліографічний Інститут у Брюсселі, в „Manuel de Répertoire bibliographique Universel Publ. № 63. Bruxelles 1905“ передбачає чотири провідних для класифікації принципи: всі бібліографічні праці діляться за ознакою авторства, за формою, за країнами, за питаннями, предметами.

Звідси: 011. Бібліографія всесвітня й міжнародна.

012. Бібліографія окремих авторів.

013. Бібліографія колективна, за окремими категоріями авторів.

Бібліографія літератури певного народу, раси є репертуар національної історії літератури. За основу цього поділу є належність авторів мовою до певної національності; містяться бібліографії творів усіх авторів даної нації, хоч-би в якій країні їхні твори видано.

Бібліографія творів, написаних одною певною мовою. Бібліографія літературної історії мови. Бібліографія творів різних авторів, незалежно від національності, одною певною мовою написаних. Бібліографія творів одної певної доби.

Нарешті, до цього-ж-таки підвідділу виходить бібліографія творів авторів — однієї певної корпорації або групи (педагогів, академиків, адвокатів та инш.).

014. Бібліографія творів окремого виду й форми.

015. Бібліографія, об'єднана місцем публікації творів (місцева бібліографія).

016. Бібліографія за спеціальними предметами. (Спеціальна бібліографія. Топобібліографія — про певну місцевість. Хронобібліографія — про певну добу).

На думку Міжнародного Бібліографічного Інституту, всі бібліографічні праці розподіляються на дві групи — бібліографія в чистому вигляді, що з певними колекціями книг не має нічого спільного і є опис книг у вигляді ідеальному, та каталоги, що об'єднують певні колекції книг у книгосховищах (бібліотеках) зібрані або через видавництва й книгарні опубліковані.

Тому каталогам призначається 017.

Нарешті, 019 призначено бібліографічним працям, які класифікують не за формальною ознакою, а беручи до уваги характер бібліографічної праці, що її проробили складачі. За підставу до такого поділу маємо саму суть бібліографії, бібліографію саму в собі, а не форму описуваних творів. Отже, бібліографічні праці розглядаються ніби дублікатно, з іншого погляду, ніж їх розглядали раніш, і нові підрозділи не комбінуються з попередніми (011—017), а заводяться й існують цілком самостійно, від попередніх незалежно. Чи звичайні списки книг чи в супроводі рецензій та критично-бібліографічних оцінок? Чи загального, інвентарного характеру чи з розподілом на певні категорії, групи, системи, додержуючи тієї або іншої класифікаційної схеми? Чи повні бібліографічні списки, чи списки, де зазначено тільки основні й рекомендовані книги? Чи з скороченим описом кожної книги, чи з докладним? і т. и., і т. и.

Отже, Міжнародній Бібліографічний Інститут до чотирьох раніш зазначених принципів поділу додає ще один — коли бібліографічні праці ділять не за загальними даними (авторство, форма, країна, предмет), а беручи до уваги й аналізуючи характер праці складачів.

Маємо дублікатну класифікацію бібліографії М. Б. І. в такому вигляді:

019. 1 За періодами публікацій;

019.11 Бібліографічні списки, що виходять періодично;

019.12 Бібліографічні списки неперіодичні;

- 019. 2 За характером бібліографічних списків;
- 019. 21 Бібліографія повна (тоб-то такі бібліографічні списки, де містяться не самі вибрані книги, а й усі взагалі книги в тій мірі, як вони виходять);
- 019. 22 Бібліографія вибрана. Списки основних і рекомендованих книг;
- 019. 3 За формою редакції, в якій описано книги;
- 019. 31 Бібліографічні списки, де титули книг виписано докладно, на підставі всіх бібліографічних правил;
- 019. 32 Бібліографії з скороченими описами книг;
- 019. 4 За критичним характером;
- 019. 41 Критична бібліографія.

Описи книг у цій бібліографії йдуть у супроводі аналітичних та критичних уваг, що в них бібліограф характеризує книги, ухвалюючи або осуджуючи їх. Критичну бібліографію не треба плутати з бібліографією вибраною, де бібліограф обмежується на самі лиш ті твори, що він ухвалює. Бібліографії і повні і вибрані можуть бути критичними так само, як і ті й другі можуть критичними й не бути. Такі списки, де бібліограф сам критичних уваг не робить, а тільки покликуються на них, М. Б. І. за критичну бібліографію не визнає.

- 019. 42. Бібліографія не критична. Звичайні бібліографічні списки;
- 019. 5. За формою публікації або складання;
- 019. 51. Бібліографії опубліковані окремо в формі книг;
- 019. 52. " " " в період. збір.;
- 019. 53. " " " в формі плакатів;
- 019. 54. " " " на картках.
- 019. 6. За формою класифікації заголовків:
- 019. 61. Класифіковані за вступним номером, інвентарні;
- 019. 62. " " прізвищами авторів, абеткові;
- 019. 63. " " предметами;
- 019. 631. " " " в словниковій формі;
- 019. 632. " " систематично, за класами.

Чверть століття тому М. Б. І. запропонував відрізнити бібліографію повну й вибрану, розуміючи під „вибраною“, чи вибірковою бібліографією списки основних і рекомендованих книг, також і окремий вид бібліографії — бібліографію критичну; остання відрізняється від інших видів тим, що в цій бібліографії опис книг дається в супроводі аналітичних і критичних приміток, якими бібліограф характеризує книги. Терміну „бібліографія рекомендаційна“ в Манцел'ї ще немає. У працях Поля Отле (напр., „Организация умственного труда“) лишається той самий термін „вибрана“, а не „рекомендаційна“ бібліографія, дарма що по суті він має на увазі „списки основних і рекомендованих книг“, не так повність або неповність бібліографії, як найбільш момент оцінки й рекомендації книг читачам. „Вибрану“,

чи „вибіркову бібліографію“ Manuel не плутає з критичною; перша обмежується тільки працями, що їх бібліограф ухвалює, а критична до опису кожної книги додає аналітичні й критичні примітки. Само собою зрозуміло, що список рекомендованих книг у самому собі вже має „критичний характер“ вибраної бібліографії, так само, як критична бібліографія в самій собі криє рекомендацію. Поспитаймося виточнити питання про бібліографію рекомендаційну й критичну, виходячи з сучасних класифікацій бібліографічного знання. В „Sertum Bibliologicum“, збірнику на пошану проф. А. І. Малєїна (Гиз. II. 1922), опубліковано статтю покійного проф. С. А. Венгерова. „Наша задача“.

Венгеров як бібліограф, завсіди отверто й уперто обстоював той „об’єктивний“, „академічний“ напрям, що, мовляв К. Н. Дерунов, сливе неподільно панував у російській бібліографії протягом 200-літньої її історії. Для Венгерова бібліографія — живий образ абсолютної байдужості. Бібліограф безсторонньо реєструє все — геніальний твір і макулатурний лубок для нього однаково — числа (№№) каталогу. В основу кладуть принцип найчистішого формалізму.¹ Вгаваючи за числом книжкових заголовків, за вичерпною, ідеальною повністю їх, учені бібліографи „об’єктивного“, „академічного“ напрямку не то що ідеально-повного, а взагалі будь-якого зведеного систематичного книжкового реєстру до цього часу не дали². Далі розмов про міжнародну й світову бібліографію, про поділ усіх бібліографічних праць за авторами, країнами, предметами, про опис „de wisu“, про ролю титульної сторінки, далі схем, підрахунків, руйніницької гонитви за числом заголовків та за найбільшим числом карток — справа не йшла.

Тим більшої набуває ваги признання проф. С. А. Венгерова перед смертю в зазначеній вище статті. Венгерова лякає не тільки революційний, а й передреволюційний книжковий потік; він загрожує обернутися в книжковий потік, що в ньому тоне кожен, хто має стежити в обраній спеціальності за „літературою предмету“. І зовсім гине в цій потопі звичайний читач, не фахівець. Навіть у галузі вузької спеціальності, як каже Венгеров, виходить стільки нових праць, що стежити за всім вичерпно сливе немає змоги, перед потоком-потопою не дасть собі ради й фахівець, не то звичайний читач.

Цілком зрозуміло, що на чільне місце повинно виступити актуальне значіння й провідна роля бібліографії. Проф. Венгеров такі накреслює шляхи бібліографічної роботи: 1) реєструвати в „Книжной Летописи“ друкований матеріал, 2) видавати систематичні покажчики з різних галузів знання, тоб-то переводити бібліографію систематичну; 3) в журналах давати списки нових книг з короткою характеристикою кожної книги, тоб-то те, що Венгеров пропонує

¹ Дерунов, К. Библиография русских рецензий. Орел, 1924; 36 стор.

² Там-же-таки.

називати, „бібліографією критичною“, розуміючи під цим словом щось ніби „рекомендаційний каталог“; 4) поруч з бібліографією „критичною“, тоб-то поруч з списком книг, разом з характеристикою кожної, складати огляди новин з тої чи іншої галузи знання. В оглядах за кожен книгу теж говориться небагато, часто не більше, як 3—4 рядки, але вони містять у собі, коли можна так висловитися, дуже густу кваліфікацію.

Як бачимо, на Венгерова думку, читачеві буде дано допомогу, коли відмінити характер бібліографічних покажчиків, методи їх складання. Він визнає, окрім реєстрації, так само велику вагу систематичних покажчиків; але самої систематизації вже не досить. Треба розпочати складання „рекомендаційних каталогів“ — оглядів новин та списків книг з короткою характеристикою кожної книги. Маємо повне зречення ідеалів бібліографії об'єктивного, академічного напрямку; не реєстрація — живий образ абсолютної байдужості, а оцінка й рекомендація.

Питання про ту класифікацію бібліографічних праць, яку переводять не за загальними формальними ознаками (автор, форма творів, країна, предмет), а беручи на увагу характер складачевої праці, цей п'ятий принцип класифікації бібліографії в Мануелі стає за перший принцип, головну ознаку поділу, бо ця ознака поділу за характером бібліографічної праці справедливо ґрунтується на самій суті бібліографії та на вимогах, що їх ставлять до бібліографії, цього „ключа до всякого знання“, читачі.

У Венгерова поняття „рекомендаційний каталог“ ширше, ніж поняття „бібліографія критична“, бо до рекомендаційного каталогу одночасно не тільки заводять вибрану літературу, а й мають на увазі дати коротку характеристику кожної нової книги. Огляди новин і списки книг з короткою характеристикою кожної нової книги — все це, мовляв Венгерів, має відігравати роль рекомендаційного каталогу.

У спеціальній роботі „Критическая библиография (Москва. 1928 г.)“ Н. М. Сомов по-инакшому класифікує бібліографічні праці та інші дає визначення, ніж С. А. Венгерів. Насамперед Сомов відрізняє поділ бібліографії на зовнішню й внутрішню. Методи зовнішньої бібліографії: формальна метода, описова аналіза та метода реєстраційно-статистична. Повна, „вичерпна“, „реєстраційна“ бібліографія — це все назви по суті тієї самої зовнішньої бібліографії. А втім, з погляду придатності бібліографії до життєвих цілей не можна зводити її виключно до зовнішнього опису книг: центр тягара треба перенести на внутрішнє освітлення їх. Як каже Сомов, бібліографія повинна бути не тільки за орган реєстрування, але й за орган творчий, завдання бібліографії — полегшити вибір книг читачам, навчити орудувати цим знаряддям читачів. Методи внутрішньої бібліографії: 1) класифікаційна, метода бібліографічної систематики,

2) аналітична — аналіза, коротке резюме змісту кожної окремої книги, „бібліографічне реферування“ кожної книги; 3) метода критична — розкриття в рецензії внутрішнього змісту книги, міркування про книгу в розумінні критичної її оцінки; 4) анотаційна метода, метода приміток до основних елементів бібліографічного опису; у цих примітках може бути не тільки зміст книги, ба й рецензія та характеристика автора й соціальне призначення, то-що.

Отже, поділ бібліографії йде в такому напрямі: 1) повна, вичерпна, реєстраційна, 2) систематична, 3) аналітична, 4) критична 5) анотаційна.

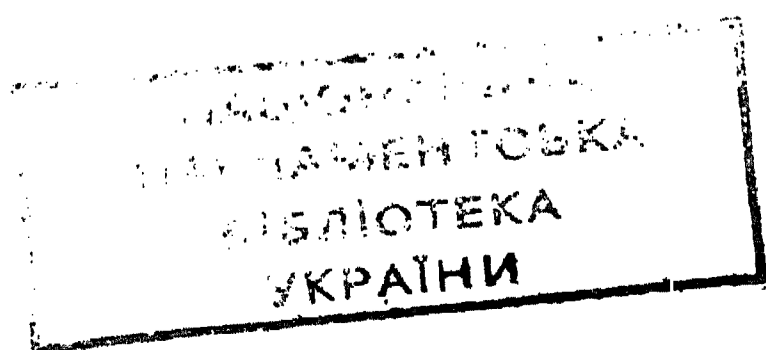
Критична бібліографія, окрім зовнішнього опису, розкриває внутрішній зміст книг у рецензіях; бібліографія аналітична має на увазі розкласти внутрішній зміст книг. А втім, Н. М. Сомов не плутає критичної й аналітичної бібліографії ще з одним видом бібліографії, з бібліографією рекомендаційною (резонованою, тлумачною, вибраною чи вибірковою бібліографією). Вибрана чи вибіркова бібліографія, або, як її називають рекомендаційна, резонована (*bibliographie raisonnée*), за визначенням Мануєля, є голий список вибраної літератури, тоб-то тієї літератури, що, як гадає автор бібліографічного списку, має в собі ті або інші ознаки, які він накреслив.

Тепер ми маємо більше даних, щоб орієнтуватися в усіх складних поняттях (вибрана, вибіркова бібліографія, рекомендаційна, критична й т. и.), та більше підстав, щоб погодитися коли не з усіма назвами видів бібліографії, що їх подає Рубакин, то принаймні з більшістю цих назв, а так само і з принципами класифікації бібліографії за характером бібліографічних праць, за метою складання бібліографічних покажчиків, насамперед, а потім уже і за ознаками загального характеру (авторство, форма бібліографічних праць, країна, предмет).

Не спиняючись на тезах до доповіді на I-му Всеросійському Бібліографічному З'їзді К. Н. Дерунова (доповіді, на з'їзді, на жаль, не прочитаної), де з'ясовується суть критичної бібліографії як бібліографії рецензій, подамо деякі думки про реєстраційну та рекомендаційну бібліографії, що їх висловив на I-му Всеросійському бібліографічному З'їзді Я. П. Гребенщиков. Ці міркування з'ясовують дещо у Венгерова та допоможуть нам краще зорієнтуватися в найскладніших питаннях сучасної бібліографії. Я. П. Гребенщиков ставить питання щиріше й отвертіше, ніж ставило його багато інших бібліографів; він спитується прилучити до бібліографії не тільки книгу, бібліографа, рецензента, а й читача. Коли бібліографія потрібна й корисна, то тільки в звязку з тими конкретними завданнями, що з ними до бібліографічних праць звертається читач.

З якими-ж конкретними завданнями звертається до бібліографічних праць читач? Як каже доповідач, ми маємо три відповіді.

Перша відповідь: Читач удається до бібліографії, щоб знайти в ній певні відомості про цікаву для нього книгу (статтю).

Знайти точні відомості про книги, статті, щоб потім фізично ці книги здобути (дістати в бібліотеці, в книгарні, то-що). Таке завдання має кожна інформаційна, загальна бібліографія, що спирається на точний опис і (переважно) на абетковий розклад матеріялу.

Друга відповідь: У бібліографічній праці читач намагається знайти літературу, що вичерпує певну галузь знання, тему, предмет, питання. Очевидячки, він сподівається знайти в бібліографії даного питання найважливіше, головне, класичне. Говоримо за монографічну літературу, що будується на основах усякого роду класифікацій. Порядок, у якому розкладено матеріял, — систематичний. Метода роботи — вибіркова праця (за ознакою самої книги — й тільки книги).

І третя відповідь: Читачеві треба здобути з покажчиків найкраще. Найкраще для нього (даного читача) з усіма його запитамі. Рекомендаційні покажчики. Анотації. В основі праці — дослідження книги, критичне ставлення до оцінки книги. Метода роботи — теж вибіркова праця (вибирання з монографії про дане питання), але вже за ознакою не тільки книги, а й читача.¹

Венгеров і доповідач на I-му Всеросійському Бібліографічному З'їзді 1924 р., як бачимо, зійшлися на тому, що реєстраційній бібліографії залишилася роля інформації, тільки інформації — „щоб знайти правдиві відомості про книгу (статтю) цікаву для його (читача)“. Систематизація, видання систематичних покажчиків з різних галузей знання й літератури, бібліографічні монографії — це крок, що наближає книгу до читача. Але, очевидячки, цього не досить.

Бажаючи знайти літературу, що вичерпувала-б певну галузь знання, тему, предмет, питання, читач іще хоче знайти важливіше з даного питання, головне, класичне, вибрану літературу. Добір матеріялу за ознакою даної науки й за ознакою: „головне, класичне, важливіше“ тут є очевидний.

Отже, поруч із систематизацією потрібна й рекомендація, а вона можлива як у вигляді критичних приміток, короткої для кожної книги характеристики в такому вичерпному спискові книг з даного питання (монографії), так і в формі складання окремих списків (вибраних, зроблених на вибір списків кращих книг) і в формі оглядів.

Нарешті, користуючись бібліографічним покажчиком, читач відчуває потребу знати не тільки кращі книги, ба й кращі для нього, для даного читача, з усіма його запитамі. Метода праці та самісінька, — добір матеріялу, вибирання з бібліографічної монографії даного питання, але вже з наставленням на певну групу читачів (за соціальним станом, віком, статтю, виробничо-технічною ознакою, то-що.

¹ Труды Первого Всероссийского Библиографического Съезда в Москве 2—8 дек. 1924. М. 1926. 263 стр. цитується: Стр. 177—178. див. також стр. 185.

Я. П. Гребенщиков звузив свої відповіді, звужує й рекомендаційні покажчики та анотаційну бібліографію, зараховуючи їх тільки до „третьої відповіді“, але в основному він слушно й цілком згідно з Венгеровим накреслює новий підхід до класифікації бібліографії, далекий від того, „об'єктивного“ напрямку, коли визнавали тільки реєстрацію без оцінки, як найвищий зразок науковості та бібліографічності, а класифікацію бібліографії переводили за самими лиш загальними даними (авторство, форма, країна, предмет). Цей новий принцип поділу виходить від характеру бібліографової праці та від вимог читача.

Порівнюючи схеми Венгерова, Гребенщикова, Сомова, доводиться зазначити, що у Венгерова й Гребенщикова класифікація бібліографії витриманіша. Коли Сомов відрізняє поділ бібліографії на зовнішню й внутрішню — „зовнішній“ опис книг або „внутрішнє висвітлення“ їх, то у Венгерова й Гребенщикова лінія поділу виходить від формального опису книги або від оцінки даного твору, від бібліографічної критики, питання поставлено не про зовнішність або зміст книг, а про реєстрацію та інформацію або рекомендацію книг читачам. Сомов відрізняє бібліографію: 1) реєстраційну, 2) систематичну, 3) аналітичну, 4) критичну, 5) анотаційну й 6) рекомендаційну. Венгеров і Гребенщиков відрізняють: 1) реєстраційну, 2) систематичну, 3) критичну, 4) анотаційну, причому дві останні і є по суті бібліографія рекомендаційна.

Аналітична бібліографія, бібліографія з коротким резюме змісту кожної окремої книги є не що інше, як одна з одмін бібліографії анотаційної.

На підставі сказаного, маємо класифікацію бібліографії в такому вигляді:

- а) за періодами публікації: бібліографічні списки, що виходять періодично; бібліографічні списки, що виходять неперіодично;
- б) за характером бібліографічних списків: бібліографія повна; бібліографія вибрана;
- в) за формою редакції описів книг: титули творів виписано докладно; з скороченими записами книг;
- г) за критичним характером: бібліографія критична; звичайні бібліографічні списки;
- д) за формами публікації або складання: в формі книг, у журналах, у формі плакатів і т. и.;
- е) за формою класифікації заголовків: інвентарна, абеткова, систематична й т. и.;
- ж) за анотуванням книги: списки з анотаціями; звичайні бібліографічні списки без анотацій;
- з) за вказівкою на призначення книги: списки книг із вказівкою на соціальне призначення книг (на групи читачів); звичайні бібліографічні списки.

Зрозуміло, що бібліографії повна й вибрана, чи вибіркова одночасно можуть бути і критичними і анотаційними і за соціальним призначенням, так само, як можуть такими й не бути.

Для нас має вагу тільки те, щоб зазначити основні лінії поділу, характерні для наявних показників. Ці поділи, як бачимо, не суперечать даним Маниєл'я, а доповнюють їх. Перехрещування цих поділів може дати на практиці всю різноманітність показників і тим, справді, допомагає наблизити книги до читача. На практиці, в бібліографію чим раз більше входить читач. Ті конкретні завдання, що з ними читач удається до бібліографічних праць, примушують бібліографа йти шляхом неминучого перехрещування в бібліографі, зазначених ознак. Наслідком цього ми маємо всім відомі види бібліографії, засновані на згаданих попереду ознаках, тільки в узагальненій термінології, що обіймає всі ці ознаки в їх головних сполученнях. Маємо:

1. Бібліографію реєстраційну, вичерпну, повну, як загальну, так і систематичну, але суттю своєю описову: „живий образ абсолютної байдужості“;

2. Бібліографію рекомендаційну, тоб-то: 1) вибрану, або вибірково, що зазначає кращі книги, або книги і кращі і підхожі для різних груп читачів; вона може бути й критична, й анотаційна, й за соціальним призначенням та 2) повну (як загальну, так і систематичну), коли опис книг супроводять аналітичні й критичні примітки або вказівки на соціальне призначення.

Для зручності в бібліографії рекомендаційній теж можна відрізнити кілька видів:

1) звичайний голий список книг вибраної літератури або літератури на вибір;

2) списки книг з критичними примітками;

3) списки з реферуванням зазначених у них книг, з аналітичними примітками;

4) списки книг з анотаціями;

5) списки книг із вказівкою на призначення книг, тоб-то на ті групи читачів, що для них книга підходить.

Коли книги класифікують у бібліографічному показникові за психічними типами, за колами читачів, докладніш, ніж це буває звичайно, тоді говорять про „бібліографію за соціальним призначенням“ або про бібліографію „психологічну“.

Що-ж до „критичної бібліографії“, то під нею починають розуміти найбільше бібліографію рецензій (зведені показники рецензій), а не критичні примітки до книги при бібліографічному описуванні. Отже, треба визнати, що є тільки два головних види бібліографії: реєстраційна й рекомендаційна, одна від одної різко відмінні. У першому формальний опис книги та її змісту — морфологія книги, в другій оцінка даного твору, бібліографічна критика. В бібліографії

рекомендаційній, критичній, за соціальним призначенням, як основний елемент, скрізь увіходить цінувальний присуд, а не „об'єктивність“ у значінні бібліографічної байдужості; одночасно в ній ставлять за основну мету — давати як-найощаднішу цільову інформацію читачеві та допомагати йому в доборі книг і в раціональному їх використанні. Значить, рекомендація книг читачам та інформація читачів — це єдино правдива для нашого часу ознака поділу, де міститься й динамічне розуміння книги і взято до уваги ті конкретні завдання, що з ними підходить до бібліографічних праць сучасний читач.

Отже, рекомендаційною бібліографією в широкому розумінні ми називаємо „всякий опис книг і всяке групування бібліографічних описів, куди ввійдуть, як основний елемент, цінувальні присуди і які одночасно ставлять собі за основну мету — давати цільову інформацію читачам та допомагати їм у доборі книг та раціональному їх використанні“, каже Л. Троповський, автор доповіді про проблеми рекомендаційної бібліографії на II-му Всеросійському Бібліографічному З'їзді (1926 р.). „Рекомендаційна (критична) бібліографія ставить собі трохи інші цілі, ніж бібліографія описова“, стверджує в VI томі „Большой Советской Энциклопедии“ директор Російської Книжкової Палати Н. Ф. Яницький: „Коли остання в ідеалі поривається все обійняти, вичерпати, перша наперед зрікається цього, маючи за головне своє завдання — зробити добір через оцінку творів: ось чому рекомендаційна бібліографія, даючи опис книги, як і бібліографія описова, додає до нього оцінку, більше-менше докладну, в залежності від характеру праці.

Рекомендаційні бібліографічні покажчики звичайно нехтують усім незначним; матеріял більшої ваги, що на ньому може спинитися читачева увага, вони оцінюють, подаючи короткий зміст книги, зазначаючи позитивні й негативні сторони її, то-що. Даючи оцінку, рекомендаційна бібліографія стає читачеві за керівника“.

І Троповський і Яницький ознаки критичної бібліографії надають, включають цілком до бібліографії рекомендаційної. Яницький, поруч із словом „рекомендаційна“ ставить навіть у дужках, як поясіння, слово: „критична“.

І Троповський і Яницький визнають момент добору книг у рекомендаційній бібліографії, відзначають характер вибраної бібліографії, але Троповський куди послідовніше під бібліографією рекомендаційною розуміє „всякий опис книг і всяке групування бібліографічних описів, де містяться, як основний елемент, цінувальні присуди“, тимчасом як Яницький сам собі суперечить і, кажучи за бібліографію рекомендаційну, має на увазі тільки бібліографію „вибрану“. Природня річ, що й за форму рекомендаційної бібліографії — є не тільки списки вибраних книг або огляди, а й: а) список ви-

браний, b) список з умовними позначеннями, c) список з групуванням книг за соціальним призначенням (різних типів); d) анотований список (різні типи з авторською анотацією), e) огляди (різні типи); f) покажчик; g) каталог; h) звід рецензій; i) рецензії; j) агітаційні форми рекомендації книг (агітаційна, плакатна, рекламна, усна пропаганда книги, то-що).

„Каталожна“ бібліографія, що її так неслухно Н. А. Рубакин зачисляє до реєстраційної, через особливий підхід до комплектування бібліотеки й складання каталогів, тут теж ставиться на відповідне місце, тоб-то включається до бібліографії рекомендаційної.

3. Проблема бібліографічної критики в рекомендаційній (критичній) бібліографії.

Ми з'ясували, що бібліографії можуть бути повні й вибрані, критичні, анотаційні, за соціальним призначенням та інші; разом з тим повні й вибрані можуть бути з критичними примітками або без них, з вказівкою на соціальне призначення або без таких вказівок, з анотаціями й без анотацій. Характер бібліографічної праці буває значно відмінний в залежності від того, чи дається звичайний опис книг, перелік зовнішніх ознак книги (автор, заголовок то-що), чи й оцінка її. В залежності від цього і відрізняють дві основних галузі бібліографії: бібліографію реєстраційну і бібліографію рекомендаційну (критичну). Бібліографія рекомендаційна гостро відрізняється від бібліографії реєстраційної. До бібліографії рекомендаційної належить і бібліографія критична, як одна з її відмін, бо по суті оцінка, критика не тільки в рецензіях, скрізь є в рекомендаційних списках, явно чи скрито.

Певна річ, цієї оцінки, такої критики не треба плутати з звичайною літературною та науковою критикою: оцінка бібліографа й оцінка критика відмінні, бо їх спрямовано до різних цілей. Н. М. Лисовський у статті про Д. В. Ульяновського (Библиограф. Известия. М. 1918. Стор. 22) каже:

„Д. В. поклав на себе завдання — дати тільки зовнішній бібліографічний опис книг, розуміючи тут бібліографію, як книгоописання, як історію книг, що відрізняється від критики й історії письменства, як історії ідей. Не аналізуючи цього тлумачення докладно, скажемо тільки, що бібліографія по суті зовсім не відкидає обізнавання з змістом книги, та що таке обізнавання, не змінюючи значіння бібліографії, як книгоописання, зовсім не повинно викликати в неї намагання відійти в неналежну їй ділянку історії письменства“.

Зовсім по-инакшому розуміє бібліографічну критику й критичну бібліографію Н. М. Сомов. Останній кожену рецензію вважає за критичну бібліографію, бо рецензія є міркування про книгу в розумінні критичної її оцінки. Сомов не зазначає тих головних прин-

ци пів, що відрізняють бібліографічну критику від інших видів критики.

„Критика, як така, є здатність людського розуму встановляти логічну відповідність того чи іншого твору науковій або художній істині“, каже Сомов.

„Істину ми розуміємо не в метафізичному значінні, а в реальному: в даному разі істинне є те, що дійсне, тоб-то відповідає дійсності, що не суперечить певним досягненням у царині наукового знання або в сфері художньої творчості. Критика наукова оцінює вартість наукових праць тим, оскільки правдиво відбився в них теперішній стан даної галузи науки.

Може бути, що критика, ґрунтуючись на давніх досягненнях, заходить у конфлікт з новими досягненнями даного твору; тоді автор може шляхом антикритики обстоювати свої нові ідеї.

Критику ділять на наукову й мистецьку.

Літературна критика є критика мистецька, бо література — є мистецтво, окремий вид мистецтва, а саме мистецтво слова.

Літературна критика повинна з'ясувати основну ідею твору, висвітлити головну його тенденцію, визначити, оскільки правдиво зрозумів і провів її автор, оцінити його мову й стиль, зовсім не переказати самий тільки зміст.

Для сьогочасної літературної критики потрібні й обов'язкові такі основні умови: 1) вміння орудувати марксистською методою, досліджуючи літературні явища; 2) художнє чуття; 3) глибока, вдумлива та всебічна аналіза з погляду ленінізму ідейних проблем, поставлених у даному художньому творі; 4) дослідження форми й стилю, бо літературна форма й зміст щільно зв'язані між собою. Звідси ясно, що поруч з художньою літературою цілком самостійна й важлива роля належить літературній критиці...

Відповідно до поділу критики й рецензії бувають наукові, літературні та інші мистецького характеру.

Рецензент є критичний оцінювач, суддя книги“ (Сомов, Н. М. „Критическая библиография“. М. 1928. Стр. 28—29).

Чим відрізняється бібліографічна критика від критики наукової й мистецької (літературної)?

Само собою зрозуміло, що різняться вони не тільки розміром критичної оцінки, не тільки тим, що, наприклад, рецензія є „невелика критична оцінка“, якій звичайно приділяють рядків 75—100, тимчасом як критична стаття може обіймати півкниги, не тільки тим, що рецензія повинна сказати все стисло, так, щоб вона „не стала просторою критичною розвідкою на взірець академічних рецензій“. Відміни ці глибші й більші.

Редакція „Литературного Вѣстника“ р. 1901-го писала: „щоб обізнати з книгою читачів, не досить назвати її заголовок, число сторінок, час і місце видання та ціну. Треба подати й зміст книги,

зазначити, докладно не критикуючи, що нового й цінного дає книга з того питання, яке вона трактує“...

Рецензія на художній твір міститиме в собі не всебічну аналізу ідейних проблем, у даному художньому творі поставлених, і не досліди над формою та стилем даного твору, а зовсім, зовсім інше.

Чи рецензія, рекомендаційна бібліографія відіграє саму лиш допоміжну роль (як тільки коротке звітження, інформація, що дана книга вийшла), чи рецензію й бібліографічну критику взагалі треба визнати за самостійні?

Ми кажемо: основна мета критика, історика літератури — заналізувати ідеї соціального та формального порядку; вони повинні визначити питому вагу даного твору в загальному розвитку, в еволюції літературних творів; за основну ідею, за провідну нитку бібліографа є не всебічна аналіза й дослідження, а те, щоб виділити робітний коефіцієнт книги, облічити техніку читача, встановити місце книги на соціально-економічній мапі наших днів.

Визначити питому вагу, значіння даної книги в бібліосоціологічному та бібліопсихологічному розумінні, якісну й кількісну сторону — знайти їх, об'єднуючи різні знання, що про їх у книзі мова, — ось у чому завдання критика-бібліографа.

Роль критика-бібліографа це не тільки роль інформатора. В своєму рекомендаційному спискові, в рецензії, в анотації він інформує читачів про книгу, що вийшла, знайомить їх із змістом; з тим, що нового й цінного (або нецінного) дає книга з того питання, яке вона трактує. Але цього не досить. Бібліограф рекомендаційної бібліографії завжди має на увазі показати, яке місце належить даній книзі серед інших праць з тієї самої спеціальности; для якого читача її призначено; які форми користування книгою та яка цінність і значливість не тільки книги, ба й того друкованого матеріалу (папір, друк, малюнки, то-що), що в ньому втілено зміст книги.

Безперечно, роль бібліографічної критики зовсім не службово-інформаційна, а самозавдовляща, від критики літературної й наукової незалежна.

Розв'язуючи основні, принципові проблеми рекомендаційної (критичної) бібліографії, доводиться говорити не про форми рекомендаційної бібліографії, а про загальні питання, про загальне наставлення, щоб насамперед з'ясувати їх для кращого бібліографування. Ці проблеми здебільша торкатимуться того, які ж повинні бути оцінка, критичні уваги; розв'язавши принципові проблеми, ми тим самим точніше з'ясуємо й питання про різні форми.

Рецензія, анотація, реферат, огляд, покажчик, список (червоний календар, листівки, список джерел, список літератури, щоб поповнити здобуті з підручника знання), каталог (бібліотечний і видав-

ничий) — усі ці форми рекомендаційної бібліографії набудуть ясності й звязности між собою, коли ми виразно розв'яжемо принципи питання про оцінку, про бібліографічну критику.

Ми вже сказали, що бібліографічна критика має встановлювати, чи відповідає даний твір (науковий, художній): 1) запитам читачів і читацькій техніці та 2) сьогочасному станові знання.

Виділити робітний коефіцієнт книги так само важливо, як і визначити її місце серед інших з того самого питання книг та встановити характер, вартості й хиби книги.

Критика бібліографічна містить у собі, як основний елемент, цінувальний присуд, але це не тільки загальна характеристика книги, оцінка вартостей або хиб, а й цільова інформація читача, допомога йому і вибрати книгу і раціонально її використати.

Визначення „оцінки“, „критичних уваг“ треба відповідно поширити, щоб бібліографічну оцінку не розуміти тільки як аналізу ідей соціального й формального значіння книги, щоб не думати, ніби оцінку знаходимо тільки в рецензіях та що голий рекомендаційний список або списки для різних груп читачів не мають у собі цінувальних присудів.

Оцінювати в бібліографічній критиці значить не тільки порівнювати, зіставляти книгу з подібними творами, не тільки зазначати вартості й хиби книги, а й робити висновок, чи відповідає зміст даного твору певній групі читачів та певній читацькій техніці використання книги.¹

Цільова інформація є теж оцінка, частина загальної бібліографічної оцінки.

Ми допустилися б неточности, обмеживши зміст „бібліографічної оцінки“ тільки тим, щоб зіставляти подібні твори, зазначати хиби, визначати групи читачів та читацьку техніку використання книги. Роблячи всякі зіставлення та визначаючи групи читачів і читацьку техніку, треба зазначати й брати до уваги значливість не тільки книги, ба й друкованого матеріалу (папір, друк, гравюри, малюнки), що в ньому втілено зміст книги. Явно це зазначається в рецензії, скрито треба брати на увагу, розміщуючи книги (порядок розміщення) в рекомендаційному спискові, в огляді, то-що; це повинно відбиватися в анотаціях, в аналітичних примітках, що з'ясовують книгу читачам.

¹ Нам можуть зробити закид, покликуючись на літературну критику, що ми все-таки не зазначили: цим бібліографічна оцінка відрізняється від оцінки художньої, надто коли взяти на увагу геннекенську (естопсихологічну) методу оцінки. Тоді, мовляв, і літературна критика визначає, яким групам читачів подобається чи відповідає твір.

Штучність такого закиду очевидна, особливо як згадати, що ми визначили бібліографічну оцінку далеко ширше (читацька техніка, характер матеріалу, бібліологічний підхід, то-що).

В оцінці бібліографічній, у критиці бібліографічній, як бачимо, є дещо і від критики літературної та наукової¹ (цінувальні міркування, чи відповідає зміст того чи іншого твору науковій або художній істині), але ще більше в бібліографічній оцінці й критиці специфічно бібліологічного, зведеного з оцінкою матеріалу книги, змісту книги в розумінні вразно бібліосоціологічному, бібліопсихологічному та бібліопедагогічному.

Для прикладу наведемо кілька схем.

Що-до техніки рецензування, інструкція для рецензента, яку виробив Агіт.-Пропаганд. Відділ Московськ. Комітету РКП(б), каже:... „В рецензії треба особливо підкреслити такі питання: чи відповідає марксистському поглядові; характер праці (популярна, наукова, то-що); якому читачеві придатна, чи може правити за підручник і де; завважені хиби й технічна задоволяючість книги; по змозі переказати зміст книги“. (Цитую за книгою Сомова „Критическая библиография“. М. 1928. стр. 41—42).

Схема для короткої рецензії на наукову книгу:

1) Короткий зміст книги або переказ основної ідеї. 2) Науковість книги, логічність, особливості, як вибрано матеріал. 3) Що переважно дає книга (певну суму фактів, освітлення їх у тому чи іншому напрямі (якому), чи виклад об'єктивно-описовий). 4) Форма викладу (приступність, виразність, стислість). 5) Чи сполучається науковість книги з популярністю викладу і оскільки вдало. 6) За що може правити переважно дана книга: за підручник, довідник, наукову монографію, початковий підсобник. 7) Цінність книги та ступінь її придатності для того або іншого читача. 8) Зовнішність книги та її особливості. (Цитую за книгою Сомова „Критическая библиография“. М. 1928, на стор. 42).

Схема для короткої рецензії на художні твори:

1) короткий зміст або основна думка твору, художнього збірника. 2) Яка сторона переважає в творі (побутова, психологічна), елементи психології. 3) Особливості форми. 4) На чому зосереджено інтерес: на загальній темі, повній захвату фабулі, психології героїв, колізії між особою й громадою, моралі, романтичній чи іншій інтризі, настроєві. 5) Об'єктивність чи тенденційність автора. Відбивання класової психології. 6) Думка критики. 7) Оцінка книги з погляду придатності та впливу на читача різних типів та груп, що-до їх віку. 8) Зовнішність книги. Вартість перекладу. (Цитую за книгою Сомова „Критическая библиография“. М. 1928, на стор. 42).

¹ Абсолютно розмежувати їх не можна, внутрішній зв'язок між критикою літературною, науковою й бібліографічною, звичайно є, запровадження спільних елементів — безперечно.

Складаючи рекомендаційні списки (*bibliographie raisonnee*), списки з групуванням, анотовані, з витягами з рецензій, з цитатами з книги, огляди, покажчики й т. и., й т. и., завсіди мають на увазі бібліографічну оцінку, хоч часто про неї й не кажуть, а цінувальні міркування та висновки роблять, не зазначаючи цього на письмі. Які загальні принципи оцінки?

Загальні принципи оцінки й так звані проблеми рекомендаційної (критичної) бібліографії знаходимо в доповіді Л. Троповського на II Всеросійському Бібліографічному З'їзді, що відбувся у Москві в листопаді-грудні 1926 року.

Це проблеми: 1) об'єктивності; 2) компетенції; 3) авторитетності; 4) динамічності, тоб-то проблема співвідношення між оцінкою даної книги та книг раніш виданих і нових з даного питання праць, — так само в звязку з низкою умов, що міняють оцінку (актуальність, застарілість, місцеві та інші умови); 5) проблема розкладу змісту книги, щоб перевести комплексне групування окремих її частин або частин різних книг за їх предметовою близькістю, що має особливо велику вагу для потреб навчальних та для самоосвіти; 6) проблема єдиної системи класифікації й термінології для елементів оцінки та на те, щоб з'ясувати соціальне призначення книг (типів, груп читачів, доступності, вартості, потрібності, типу книги та инш.); 7) проблема такого оформлення бібліографічних праць, яке зробило-б їх (ці бібліографічні покажчики, рецензії, то-що) як-найприступнішими, зрозумілими й потрібними різним колам читачів; 8) проблема плановості й 9) проблема організаційна — такого звязку між бібліографічними працями, щоб уникнути паралелізму та забезпечити колективне співробітництво.

Проблема об'єктивності. Для бібліографа давнього, академічного напряму між „об'єктивністю“ й „оцінкою“ завсіди була суперечність. Під „об'єктивністю“ розуміли байдужість, „втілення абсолютної байдужості“. В новому розумінні, як каже доповідач, „у класовому ставленні питання“ об'єктивність не є ні формалізм, ні нейтральність, ні еклектизм, ні байдужість. „Виходячи з основних цілей класи, що їм культура даної доби (й бібліографія зокрема) підлягає, цілком можливо об'єктивно-науково визначити, чи відповідає книга здійсненню тих цілей та інтересам класи (в їх цілому й у дрібницях). Звідси той висновок, що рекомендаційна бібліографія в СРСР критеріями й методами оцінки може бути тільки революційно-марксистська (II Всерос. Библиограф. Съезд. Тезиси к докладам. М. 1926. Стр. 36).

Цілком природньо цю формулу Троповського поширити, звертаючи увагу не тільки на ідеологічний напрям, а й на науковість чи ненауковість даної праці. Можна вважати, що кожного бібліографічного покажчика складено абсолютно об'єктивно, коли він відповідає напрямові, цілям даного покажчика та вимогам наукового життя даного часу. Оцінка кожної книги повинна відповідати тим самим вимогам.

Проблема компетенції й авторитетності. Забезпечити досить авторитетну та всебічну оцінку можна тоді, коли фа-

хівці окремих наукових дисциплін органічно-щільно зв'язані, справді спільно працюють з бібліографами та бібліотекарями. Колективна оцінка книги й співробітництво бібліографа з фахівцями — гарантують, що рекомендаційну бібліографію буде переведено й поставлено правильно. В оцінці бібліографічній, у критиці бібліографічній є дещо і від критики літературної та наукової (цінувальні міркування, чи відповідає зміст того або іншого твору істині науковій або художній), і від спеціально бібліологічного. Знання читача, його запитів, підготованість у царині методики рекомендаційної бібліографії повинні сполучатися з знанням даного питання, з умінням орієнтуватися в книжковому матеріалі даної спеціальності. Зв'язок між фахівцями з окремих наукових дисциплін та бібліографами (бібліотекарями) потрібен як у консультаційній праці, в інформаційно-бібліографічних бюрох, так і в редакційній праці навіть спеціально-наукових журналів, не кажучи вже за журнали літературні й громадсько-популярні.

Проблема співвідносної оцінки книги. Треба виробити методи й техніку, щоб з найменшою витратою сил забезпечити оцінку книги не як абсолютної самостійної одиниці, а в їх взаєминах з іншими книгами, теж у співвідношенні з цілою низкою умов, що ту оцінку змінюють (актуальність, застарілість, місцеві та інші умови) (II Всерос. Библиограф. Съезд. Тезисы к докладам. М. 1926. Стр. 36—37).

Проблема розкладу змісту книги. Цілі рекомендаційної бібліографії зокрема (так само і бібліографії спеціально-наукової) в багатьох випадках вимагають вийти за межі розгляду даної книжки, як індивідууму, та групувати частини різних книжок за їх предметовою близькістю та комплексним об'єднанням. Аналітичність матеріалу, що ми бібліографуємо, питання про „аналітичну картку“ та аналітичний опис у рекомендаційній бібліографії надзвичайно актуальні, як і правила групування частин різних книг.

Проблема єдиної системи класифікації й термінології для елементів оцінки та на те, щоб з'ясувати соціальне призначення книги (типів, груп читачів, доступності, вартості, типу книг, техніки читання, то-що). У цій галузі неодмінно треба дійти можливої єдності та найбільшої виразності. Елементи, критерії, що на них базується оцінка й класифікація цих елементів, зосібна одного з них — соціального призначення книги — треба з'ясувати як-найшвидше.

Оформлювати бібліографічні праці треба, беручи на увагу ту величезну практику, навички, що виробила бібліографія описова, певна річ, з додатками та змінами, яких вимагає бібліографія рекомендаційна (критична). Проблема адекватного оформлення бібліографії не тільки а) що-до книжки, але й б) що-до читача, якого вона обслуговує, що-до читацької техніки в рекомендаційній бібліографії є найактуальніша.

Проблема плановости. Неорганізованість, випадковість, паралелізм у практиці рекомендаційної (критичної) бібліографії кажуть, що цих явищ невідмінно треба позбутись. Треба запровадити планову засаду, щоб як-найдоцільніше й найощадніше заспокоїти реальні потреби, які висуває саме життя. Насамперед потрібен як-найближчий контакт між організаціями рекомендаційної бібліографії та осередками, що переводять спеціальну наукову бібліографію. Треба також узяти на облік і розмежувати роботу над складанням рекомендаційних списків, рецензій, рефератів, оглядів, то-що, між різними консультативно-бібліографічними бюроми, редакціями, бібліографами, то-що.

Переобтяження кожного журналу критичною бібліографією (рецензіями, оглядами, то-що) з різних галузей знання в одному журналі — явище ненормальне. Потрібні спеціалізація, розподіл тем, наук, пильна редакція „бібліографічного розділу“. Річ не меншої ваги — взяти на облік ті, що є, тематичні покажчики, картотеки, каталоги та інше, щоб краще їх поповнити та зосередити увагу на певних покажчиках і каталогах, замість складати доморобні картотеки на ті самі теми в різних місцях.

З проблемою плановости йде в парі проблема організаційна. Мова мовиться за такий звязок, за таку організацію відповідних закладів, інститутів, асоціацій, осіб, яка-б гарантувала достатню авторитетність рекомендаційної (критичної) бібліографії, забезпечила-б і плановість, і колективне співробітництво, та, нарешті, уможливила-б розроблення методичних проблем і термінологічних питань даного виду бібліографії.

Ще А. Бем у журналі „Книгарь“ (Київ 1919 № 25—26 і № 27) у статтях „Суб'єктивний характер бібліографії“ та „Ідеал вичерпуючої бібліографії“ зазначає: „Ми бачимо, як останніми часами бібліографія поволі наближається до оглядів літератури, які складаються найкращими знавцями свого предмету; ми бачим, як так звана „толковая библиография“ (*bibliographie raisonnée*) витісняє в спеціальних галузях бібліографію формальну. Але тісний звязок бібліографії з розвитком наук ставить дуже високі вимоги перед бібліографом: він не може бути звичайним собі регістратором-техником своєї справи — ні, він повинен бути як-найкраще озброєний знаннями в тій галузі, в якій має намір і охоту працювати“... „Чим ширше обсяг бібліографічної праці однієї особи, тим вона (праця) менше задовольняє: очевидно, при сучасному розвитку знання одна людина не може бути справжнім бібліографом в багатьох галузях. А тому бібліографія неминуче повинна стати працею колективною; без цього їй не піднестись на належну височінь, за виїмком хіба бібліографічних монографій“.

Ми коротко розглянули проблеми компетенції, авторитетности, плановости, організаційну та інші. Вони ніби констатують, яка є суперечність між вимогою максимальної компетенції бібліографа та його „універсалізмом“.

Яким-же повинен бути бібліограф рекомендаційної бібліографії? Чи може й чи повинен існувати професіонал рекомендаційної бібліографії — не фахівець з окремого наукового питання. Так, повинен, бо 1) бібліографія має свої правила, властивості, норми, що їх може й не знати фахівець окремого наукового питання; 2) оцінка бібліографічна гостро відрізняється від критики літературної й наукової. Окрім того, ціла низка життєвих вимог: 3) потреба комплектувати матеріал часто з різних наукових дисциплін; 4) потреба робити порівняльний облік усієї літератури з даного комплексу понять; 5) потреба різнобічної оцінки з погляду різних цілей (просвітньої, практичної, то-що); 6) терміновість праці — суто-практична умова, що її часто спостерегаємо тепер — усе це промовляє за важливість колективного співробітництва фахівців з бібліографами й бібліотекарями-практиками, причому бібліограф і бібліотекар повинні добре орудувати методами рекомендаційної (критичної) бібліографії, це повинні бути професіонали. В найвищій мірі бажане бібліографічне підготування кожного наукового робітника-фахівця, але конче потрібне наукове підготування бібліографа, тільки співробітництво наукових фахівців з бібліографами-професіоналами поставить на належну височінь спеціальну бібліографію („повну“, „систематичну“) й бібліографію рекомендаційну (критичну). Тільки органічно-щільний зв'язок між науковими фахівцями й бібліографами в редакціях журналів, збірників, у рефератах і оглядах літератури, в консультаційних бюрох, при складанні покажчиків, списків літератури для школи й іншого — тільки близьке співробітництво, а не механічне, формальне редагування дасть потрібну синтезу й справді цінний наслідок. Підготувати відповідних робітників-бібліографів рекомендаційної (критичної) бібліографії є справа потрібніша й відповідальніша, ніж підготувати бібліографів формальної, реєстраційної бібліографії. На наукове підготування бібліографів рекомендаційної бібліографії слід звернути не меншу увагу, ніж на те, щоб вони знали методи й правила суто-бібліографічні. Добір матеріалу, поминаючи вже критичні уваги або класифікацію цього матеріалу, самий добір вимагає від бібліографа знання великого числа критеріїв.

„Знання“, — пише А. Бем (Книгарь 1919 № 25—26), — „як таке, неподільне; в ньому немає виразних меж, і одна галузь часто так тісно сплітається з другою, що рішуче не покладеш між ними певної границі. А надто відчувається це в науках гуманітарних, які ще й досі не доволі сформувались в процесі свого розвитку. Всякий знає, як тяжко, наприклад, бібліографу в обсягу історії письменства одмежуватись од матеріалу історично-культурного, або як тяжко обминути йому літературу по питаннях релігійного руху й т. ін. Звичайно з цього трудного становища виходять порівнюючи просто: обираючи матеріал, беруть готову загально прийняту схему поділу

знання і на підставі цього хисткого критерія, одно вибирають, друге лишають на боці. Так за часів, коли поняття історії письменства зливалось із поняттям історії культури, в бібліографію по літературі вносився історично-культурний матеріал; пізніше, коли прийшло захоплення естетичною теорією письменства, в бібліографічних працях з'явився матеріал філософічно-естетичний "... Ми маємо дуже гарний зразок того, як проблема об'єктивності вступає тут у свої права. Ідеологія, напрям, мета покажчика, вимоги наукового й соціального життя даного часу визначають вибір бібліографа, його наставлення. Але, окрім знання цього бібліографічного принципу, бібліографові треба орієнтуватися в вимогах наукового життя даного часу, треба знати ступінь розвитку науки, той ступінь, на якому наука перебуває в момент бібліографової праці. Бібліограф-професіонал повинен знати не тільки класифікацію знань, а й історію даної науки, сучасний стан наукових знань. Надто це ясно, коли бібліограф береться класифікувати свій матеріал, коли йому треба встановити дрібні поділи (розділи, підрозділи) в якому-небудь питанні, в темі свого покажчика. Консультація, допомога наукового робітника, фахівця безперечно корисна, але треба, щоб і бібліограф розумів дану науку і мав загальне наукове підготування. Органічно щільний зв'язок, співробітництво фахівців та бібліографів неможливі, коли бібліографи до такого співробітництва не підготовані.

Наслідок бібліографічних праць залежить від знання бібліографованого матеріалу не тільки з зовнішнього боку, навіть не тільки з боку класифікації наук чи історії даної науки, але й від усіх властивостей даної науки, від розуміння всіх особливостей праці, кожної книги, яку до рекомендаційного списку запроваджують. Учений фахівець у такому глибокому знанні науки приходить тут бібліографові на допомогу. І коли бібліограф добре знає класифікацію й термінологію всіх елементів оцінки (напр., типи читачів, доступність, важливість, вартість, тип книги, техніку читання, ефективність, то-що), то фахівець докладає знання своєї наукової галузи. Кажучи за бібліографічну оцінку, ми зовсім не домагалися розмежувати дві ролі — бібліографа й фахівця; навпаки, щільний, органічний зв'язок у їхній праці стає все виразніший. Наукове підготування бібліографа та увага фахівців до ролі практиків, що працюють безпосередньо з читачем, з книгою — це природні, законні висновки з поданих угорі міркувань.

4. Організаційні питання рекомендаційної (критичної) бібліографії.

У цій принципового характеру статті ми не спинятимемося ще й на формах, які знає практика рекомендаційної (критичної) бібліографії. Оскільки про кожну з цих форм (список вибраної літератури; список з умовними цінувальними означеннями; анотований

список різних типів; огляд; покажчик; каталог; рецензії й т. ин., й т. ин.) можна було-б дати окрему статтю, ознайомлення з ними лишимо поки-що на майбутнє. Принципові проблеми, засади визначають методологію й технічний бік кожної форми. Послідовно переводячи в життя основні проблеми — проблему об'єктивності, компетенції, авторитетності та інші, правдиво розуміючи бібліографічну оцінку й ті критерії, на які вона спирається і якими відрізняється від інших оцінок, ми тим самим поліпшуємо, розвиваємо, удосконалюємо й усі форми рекомендаційної бібліографії, ті форми, що їх легко знайти в першому-ліпшому журналі, газеті, книзі.

Якій формі віддати перевагу в наукових, літературних, у громадсько-популярних журналах — це справа практики. Реферати, огляди, рецензії, повні списки (наприклад, новин) з критичними увагами — звичайна річ для журналів наукових; вибрані списки, анотовані списки, популярні огляди, покажчики, потім, агітаційні форми рекомендації книги (агітаційна, плакатна реклама, усна, світлова й інша реклама книги) частіше вживаються в політично-освітній практиці, в роботі з масовим читачем, кваліфікованим і малокваліфікованим. Але не можна казати, що висококваліфікованому читачеві непотрібні „вибрані“ списки, як не можна казати, що масовому читачеві непотрібні докладні рецензії, реферати, огляди... Проводити виразну грань тут не треба. Далєко правдивіше й додержаніше буде в кожній формі встановити різні „типи“ форм. Анотований список буде різних форм; огляд — різні типи; вибрані списки різних типів і т. ин., й т. ин. Ще раз кажемо, справа прийдешнього — уточнити, коли віддати перевагу тій чи тій формі, або який тип даної форми потрібен у тому чи іншому конкретному випадкові.

Називаючи цей останній розділ статті: „Організаційні питання рекомендаційної (критичної) бібліографії“, ми в основному мали на увазі не зазначати та перелічувати ті форми, що існують, не давати правила, а накреслити деякі практичні завдання, щоб допомогти справі рекомендаційної бібліографії, становище якої (за це вже була мова в першому розділі) зовсім незавидне. Перед нами вирисувалась одміна рекомендаційної (критичної) бібліографії від бібліографії реєстраційної, описової, документальної, з одного боку, та від літературної й наукової критики, з другого.

І ось таке своєрідне становище рекомендаційної бібліографії між бібліографією реєстраційною, між критикою, між бібліографією спеціальною (бо абсолютного розмежування не може бути), потім складний комплекс ознак, що цей вид бібліографії відрізняють від іншого — вона має в собі і ознаку критичності, і ознаку анотації, й соціальне призначення (див. розділ другий) — усе це свідчить про те, що проблеми, які перед рекомендаційною бібліографією встають, надзвичайно складні, а вимоги, які їй ставлять, різнобічні. Теоре-

тичні досліді, студії над цим видом бібліографії — є одно з найперших завдань нашого часу.

Життя вимагає розвивати цей вид бібліографії, але не можна розвивати, не можна далі будувати, не заклавши міцної теоретичної підвалини в ті праці, що виходять та й виходять. Розробляти методологію, специфічні методичні й технічні питання, розробляти й перевіряти основні принципи й проблеми, вивчати форми, розвивати й класифікувати типи й підтипи різних форм рекомендаційної бібліографії, нарешті, встановити елементи (критерії) бібліографічної оцінки — ось те, чого нам тепер треба.

Видання підручника бібліографії — природній із сказаного висновок.

Щоб науково розробляти питання рекомендаційної бібліографії та правильно складати, переводити практичну бібліографію, потрібні відповідно підготовані бібліографи й бібліотекарі. Підготувати бібліографів рекомендаційної (критичної) бібліографії та встановити щільний зв'язок між фахівцями-бібліографами в царині спеціальної бібліографії та бібліографами рекомендаційної бібліографії — друге завдання найближчого часу. Щоб установити цей щільний зв'язок, потрібна широка інформація про завдання й методи рекомендаційної бібліографії; час уже розвіяти той туман підозрливості й нерозуміння, який повиває ще багатьох фахівців у їх ставленні до бібліографів та бібліотекарів. Бібліографічні показники та взагалі всі форми рекомендаційної (критичної) бібліографії, що їх склали фахівці, надто не відповідають даним бібліографічної науки в її розвиткові. На ці дані, на ці твердження бібліографічної науки доводиться вважати, як і кожному бібліографові треба вважати на знання фахівця в його науковій галузі. Широко інформувати й навести наочні приклади того, яку користь дає методологія рекомендаційної бібліографії — це допоможе легше встановити потрібні зв'язки. Журнал рекомендаційної (критичної) бібліографії, що обслуговував би широкі кола осіб, які працюють з книгою, був би корисний; в цьому журналі повинні бути розділи і теоретичної і практичної рекомендаційної бібліографії. Окрім того, в вищих школах треба відновити читання лекцій з бібліології й бібліографії, бо коли студентство вивчатиме книгознавчі дисципліни, то це сприятиме тому, щоб установити контакт між фахівцями й бібліографами, поминаючи вже ту важливість, яку має практичне вміння кожної освіченої людини користатися з бібліографії.

Цілком зрозуміло, що третя форма — „інститут рекомендаційної бібліографії та вивчання читача“ потрібна, щоб організувати практичне співробітництво бібліографів з фахівцями різних наукових дисциплін, щоб провадити критичну оцінку всіх видів книжкової продукції, щоб розробляти методологію бібліографії, щоб, нарешті, готувати бібліографів рекомендаційної (критичної) бібліографії. Р. 1927/28 в Москві розробляли проект уставу про такий інститут

при Наркомосвіті, де зазначено функції інституту, структуру, штати й кошти. На Україні сподіватися на утворення Бібліографічного Інституту поки не доводиться. Комісія для вивчення проблем книгови-користання при кафедрі бібліотекознавства в Національній Бібліотеці України; аспірантура; організація курсів для готування бібліографів рекомендаційної бібліографії — річ здійсненніша, надто коли цьому допомагатиме Бібліографічна Комісія при Українській Академії Наук.

Розробляючи методологію рекомендаційної бібліографії, готуючи бібліографів, широко інформуючи про основні цього виду бібліографії завдання, провадячи дискусії про цілі й методи рекомендаційної (критичної) бібліографії, треба одночасно домагатися, щоб правильно поставлено було бібліографічні праці: 1) в журналах і газетах; 2) у масовій бібліографічній роботі (в бібліотеках, у видавництвах); 3) у спеціально-науковій бібліографії. Систематичности й плановости розділів: „Що читати“, „Серед книг та журналів“, „Критика й бібліографія“, розділів рецензій, рефератів, то-що, можна досягти, коли редакції більше погодяться між собою, коли докладно розмежувати функції кожного бібліографічного розділу, кожного інформаційного бюро. Щоб забезпечити авторитетність, треба встановити органічно-щільний зв'язок між бібліографами та фахівцями в кожному консультативному бюро, в редакціях, у навчальних комісіях, складаючи підручники для студентства, учнів, у наукових комісіях, де провадиться й бібліографічна праця.

За один із дійсних способів поліпшити бібліографію повинно бути видання кращих бібліографічних праць і боротьба з халтурою.

Нарешті, час уже знищити паралелізм, узяти на облік і розмежувати, спланувати складання різних картотек рекомендаційної бібліографії. Коли в Харківській Публічній Бібліотеці маємо тематичного каталога на російські книги пореволюційних років, коли в Національній Бібліотеці України складають картотеки з краєзнавства, українознавства, картотеки продукційних сил України, Київа, Дніпропетровщини, Донбасу та інші, то немає потреби в кожній бібліотеці починати і провадити працю над тим самим.

Тут, у нашій невеличкій статті, важко зазначити раціональні форми такого співробітництва бібліотек, бібліографічних відділів і навіть окремих фахівців, але ці способи треба розробити, треба реєструвати ці праці, розпочаті, закінчені та інші. Бібліографічна Комісія Української Академії Наук могла-б поставити й розв'язати це питання поміж тими питаннями, що їх вона розв'язує в царині бібліографії на Україні.

Цими загальними міркуваннями ми закінчуємо свою статтю, сподіваючись, що теоретичні питання, яких ми тут тільки злегка торкнулися, буде розроблено в інших статтях і працях, а практичні завдання, організаційні питання рекомендаційної (критичної) бібліографії точніше з'ясує й бодай частково розв'яже Бібліографічна Комісія Української Академії Наук.

Ціна 5-00

B49789